

ZASTITA SPOMENIKA KULTURE U ISTRI, HRVATSKOM PRIMORJU
I GORSKOM KOTARU*Aleksandar Perc*

Zaštitu spomenika kulture (a nominalno i prirodne rijetkosti) u Istri, Hrvatskom Primorju, na otocima Rabu i Pagu i u Gorskom Kotaru vrši Konzervatorski zavod u Rijeci, osnovan u početku 1947. To je treći i najmlađi zavod za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti u N. R. Hrvatskoj. Unatrag protekle tri godine ova novoosnovana ustanova morala je veći dio svoje aktivnosti nužno usmjeriti prema radu na organizaciji konzervatorske službe na spomenutom području i formiranju samog zavoda kao naučnog i upravno-zaštitnog tijela. No zavod je već u prvim počecima svoga djelovanja morao pristupiti i brojnim konzervatorskim zahvatima, t. j. nužnim osiguranjima, većinom u proteklom ratu oštećenih spomenika. Da se dobije pravi pregled rada i rezultata konzervatorske djelatnosti ovog novog zavoda, potrebno je pričekati još neko vrijeme, i zbog toga ne bi ni bilo potrebno pisati o radu zavoda čak i onda kada bi takva šutnja kružila cjelovitu sliku o konzervatorskoj djelatnosti u Hrvatskoj. Međutim, prošle godine štampana je u Italiji mala brošura pod naslovom »Mostra del restauro«, t. j. katalog izložbe o restauratorskim radovima i konzervatorskim zahvatima na spomenicima kulture mletačkih pokrajina.¹ U tom katalogu spomenuto je i naše područje.

Ne ćemo ulaziti u detaljniji opis i ocjenu te knjižice. Jedna tvrdnja na str. 129, da su neke mletačke palače u Poreču zauvijek propale specijalno zbog nebrige poslije rata,² potkrijepljena pozdravom Fausta Franca svim suradnicima (na str. 128),³ navodi nas, da ipak neskromno pišemo o radu zavoda, osnovanog tek pred nešto više od četiri godine.

Nije svrha ovog članka polemiziranje, a još manje opravdavanje. Zahvalni smo svima našim pretšasniciima, koji su uložili bilo kakav i koliki napor u radu na sačuvanju naših spomenika kulture, i bit ćemo vrlo zadovoljni, ako ikad utvrdimo, da smo pretjerali u ocjenjivanju nećijih riječi. Žalosna je činjenica, da su mnogi spomenici kulture u ovom proteklom ratu toliko oštećeni, da

¹ *Mostra del restauro di monumenti e opere d'arte danneggiate dalla guerra nelle Tre Venezie. Catalogo a cura di Michelangelo Muraro. Soprintendenza ai monumenti, Venezia 1949.*

² »Gravi danni riportarono anche alcuni palazzetti veneti di Parenzo, (alcuni dei quali andarono irrimediabilmente perduti, specialmente per l'incuria seguita alla guerra);...«

³ »... che diedero la loro opera viva e costante nel far risorgere i monumenti, rimasti come documenti di civiltà, e come pegno di fede in un prossimo »rivederci«, nelle zone della Venezia Giulia, provvisoriamente separate dalla Patria.«

su zavijek propali, neki čak i pred našim očima, ali je to neminovno, jer se svi popravci i sva zaštitna sredstva nisu mogli izvršiti i primijeniti u isti čas. Na teritoriju Istre, Hrvatskog Primorja i Gorskog Kotara vodile su se borbe kroz sve vrijeme Narodno-oslobodilačkog rata, a neprijatelj je sistematski uništavao sve, pa i spomenike kulture.⁴ Za spomenike u Istri, Hrvatskom Primorju i Gorskom Kotaru vrijedi sve ono, što James G. Mann piše o spomenicima kulture u Italiji, jer ako je Italija zemlja, koja je vidjela mnoge ratove, od kojih nijedan nije bio tako kobno razoran kao ovaj posljednji,⁵ onda se to s još većim pravom može reći za naše zemlje. Mi smo u brizi za naše spomenike ostavljeni sami sebi, i našu konzervatorsku službu nije pomogao nitko sa strane, kao što je to učinjeno u mnogim drugim evropskim zemljama⁶.

Konzervatorski zavod u Rijeci registrirao je odmah u početku svoga djelovanja preko stotinu što težih što lakših oštećenja i »oboljenja« (a potpuno uništene spomenike da i ne računamo!), a ta brojka ujedno daje i vrlo žalosnu sliku stanja spomenika kulture. Upravo to stanje spomenika zahtijevalo je osnutak novog zavoda. To stanje, zatečeno nakon proteklog rata, svakako je mnogo teže nego što je bilo stanje spomenika kulture 1918. poslije I. svjetskog rata, koji se i nije odvijao na kopnu Istre. Zbog toga, radi potpunosti slike rada novog zavoda, moramo se obazreti na izvještaj Brune Tamara o aktivnosti konzervatorske službe u Istri od 1918. do 1927.⁷ Daleko smo od toga, da počnemo riječima, kojima se ona obazire na svoje predšasnike iz vremena austrijske uprave,⁸ kad je, usput budi rečeno, bio zemaljskim konzervatorom u Puli kroz dvadeset godina, t. j. 1899. -1919.,⁹ nesumnjivo zaslužao istraživač istarskih spomenika, Dr Anton Gnirs, koji po tvrdnji B. Tamara nije uvidio, da je Istra zemlja »di così schietta italianità«¹⁰ — što potpuno razumijemo i u čemu se s njime slažemo.

⁴ U Dobrinju na otoku Krku njemački su vojnici zatvorili nekoliko muškaraca u cinkveni toranj i zatim i toranj i ljude u njemu eksplozivom dignuli u zrak. Nehajgrad kod Senja, građevinu 16. st. minirali su i zapalili pri povlačenju. Novi dvor u Kraljevici, građevinu 17. st. također su minirali i zapalili, tako da je požar trajao nekoliko dana. Romaničku crkvu u Butonegi su zapalili i ona je ostala bez krova. I t. d.

⁵ Works of art in Italy. Losses and Survivals in the War. Part II. — North of Bologna... London. His Majesty's Stationery Office 1946. — Foreword IV.

⁶ Lost Treasures of Europe. Edited by Henry La Farge. B. T. Batsford, Ltd. London. Introduction by Ernest T. DeWald. — Works of art in Italy. Losses and Survivals in the War. Part II. — North of Bologna... London. His Majesty's Stationery Office 1946. — Foreword (»The appendix at the end of the booklet shows how much first — aid work it was able to put in hand, reviving the preexisting Italian services and supplying them with the essential materials, which were unobtainable from any other source.«)

⁷ Bruna Tamara o. *L'attività istriana della Soprintendenza regionale alle opere d'antichità ed arte*. Parenzo 1927. (Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia patria. — Vol. XXXIX. 1927. fasc. II.)

⁸ »Sperò la Commissione Conservatrice per i monumenti, allora esistente, aveva una fisionomia diversa chè volta alla conservazione di un passato di cui non voleva e forse, siamo giusti, non poteva intendere lo spirito soprattutto in una regione di così schietta italianità come la nostra, era tratta a farne spesso e unicamente un problema burocratico, un problema, direi, di ordinaria amministrazione.«

⁹ Dr Anton Gnirs, *Istria praeromana*. Karlsbad 1925. Vorrede.

¹⁰ Vidi bilj. 8.

Konzervatorska služba u Istri, kroz prvih devet godina rada, po izvještaju Brune Tamaro,¹¹ popravila je u Kopru palaču Tacco i u nju smjestila gradski muzej, otvorila rozetu na pročelju katedrale, radila na gradskim vratima (porta della Muda), popravila kuće Percauz i Almerigogna, dala restaurirati slike Carpaccia i Rondinellija u Gradskom muzeju i katedrali, u Piranu izradila projekt za restauriranje krstionice, u Oprtlju restaurirala Gradsku ložu, u Pazinu otkrila freske iz XV. st. u Poreču nastavila u glasovitoj bazilici radove, koje su započeli konzervatori iz vremena austrijske uprave, u Rovinju izradila projekt za oslikavanje unutrašnjosti crkve Sv. Franje, u Savičenti (S. Vincenti) restaurirala crkvu na groblju sa zidnim slikarijama, a jednako tako i crkve Sv. Katarine i Sv. Roka, i započela pripreme za restauriranje lože, u Vodnjanu organizirala lapidarij, a u Puli radila opsežne radove na luku Sergija (Port Aurea), Augustovu hramu, kapeli S. Maria del Canneto, katedrali, crkvi Sv. Franje i u muzeju. Što je učinjeno u daljih osamnaest godina, nije nam poznato. Znamo samo to, da je pitanje Brune Tamaro, da li će romaničke i gotičke kuće u glavnoj ulici Poreča još dugo čekati, da budu popravljene,¹² ostalo bez odgovora — kroz punih osamnaest godina. Tada smo mi popravili u ratu teško oštećenu romaničku kuću, a neke palače, građene u mletačkoj gotici, propale su zavijek. Toliko »sine irae«, prije nego što prijedemo na organizaciju i rad zavoda.

Dne 17. rujna 1946. ministar prosvjete N. R. Hrvatske izdao je naredbu, da Konzervatorski zavod u Zagrebu imenuje stalnog izaslanika za područje Hrvatskog Primorja, Kvarnera i Istre (uiski se kotar Kastav), a 20. rujna i. g. Prosvjetni odjel Oblasnog NO-a za Istru, uz supotpis pročelnika Prosvjetnog odjela GNO-a u Rijeci, donio je odluku o osnivanju Konzervatorskog zavoda u Rijeci i priložio odluci naredbu o zaštiti spomenika na teritoriju tih NO-a, koji su tada bili u t. zv. »zoni B«, na koju se nisu protezali zakoni F. N. R. J. Tako je formalno uspostavljena konzervatorska služba na tom području, koja je u Istri počela radom već u lipnju 1945., kad je Ministarstvo prosvjete Hrvatske bilo uputilo asistente Konzervatorskog zavoda u Zagrebu, Dr Ferdn Hauptmana i prof. Branka Fučića, da izvide stanje spomenika kulture. U vezi s njihovom djelatnošću, stalni izaslanik za Hrvatsko Primorje, Kvarner i Istru, zapravo za područje tadašnjeg Okruga Goransko-Primorskog, kojem su pripadali i otoci Rab i Pag, formirao je početkom 1947. jedinstveni zavod sa sjedištem u Rijeci, na temelju dekreta Oblasnog NO-a za Istru i GNO-a Rijeka od 3. prosinca 1946.

Područje rada ovog zavoda poklapa se s upravnim granicama sadašnje Riječke oblasti. Obuhvaća Hrvatsko Primorje (s Kastvom i otokom Krkom, koji su dijelovi Istre, a 1918. su pripali Jugoslaviji), otoke Rab i Pag, Gorski Kotar do Vrbovskog i Istru s kvarnerskim otocima Cresom i Lošinjem. (Od Istre su odijeljeni sjeveroistočni dijelovi sa slovenskim stanovništvom, kao i kotari Buje i Kopar, koji su na Slobodnom Teritoriju Trsta). Novi zavod u Rijeci je, prema tome, nasljednik raznih konzervatorskih centara. Prije 1918. t. j. u vrijeme austrijske uprave u Istri, djelovala je Centralna komisija za brigu o spomenicima (K. K. Zentralkommission für Denkmalpflege), koju je

¹¹ Bruna Tamaro: L'attività ... str. 296(4) do 305(13).

¹² Bruna Tamaro: L'attività ... str. 299(?).

zastupao zemaljski konzervator (Landeskonservator) u Puli. U vrijeme talijanske uprave konzervatorsku službu vrše Soprintendeza u Trstu. Otoci Rab i Pag pripadali su konzervatoru u Splitu, a Hrvatsko Primorje i Gorski Kotar konzervatoru u Zagrebu. U ovako složenom području, koje ima i dugu konzervatorsku tradiciju, jer se prvi konzervator javlja u Puli već oko 1800., mora Konzervatorski zavod u Rijeci posve iznova organizirati konzervatorsku službu, jer od svojih predšasnika nije ništa naslijedio. Tek prilikom preuzimanja Pule, 16. rujna 1947., primio je kratak izvještaj prof. Dr. Maria Mirabella-Robertija o započetim radovima u Puli te našao dijelove arhiva konzervatora iz vremena austrijske uprave, a u Poreču je u isto vrijeme našao ostatke arhiva tamošnjeg konzervatora. Arhiv počasnih konzervatora (Ispettori onorari) iz Rijeke i Cresa (ma da se ovom posljednjem bio i pismeno obratio), koje spominje Fausto Franco u svom izvještaju,¹³ nije nikada našao. Jedino konzervatorski zavodi u Zagrebu i Splitu mogli su pomoći svojim arhivima, bibliotekama i fototekama.

Međutim, kako je prije rečeno, stanje spomenika kulture, zatečeno poslije proteklog rata, bilo je vrlo loše, i zavod je morao početi raditi odmah ispočetka u onom organizatornom stadiju, u kojem se našao. Nužnost osiguranja i popravka oštećenih spomenika usmjerili su rad zavoda. Dakako, da među izvedenim konzervatorskim radovima ima većih i manjih zahvata, složenijih i jednostavnijih konzervatorskih problema, što zavisi od zamašnosti poduzetih radova i značaja samih objekata. Često puta je zavod morao odustati od zahvata ili od potpunog izvođenja projekta ili zahvat svesti na nužnu zaštitu od daljeg propadanja, jer su to zahtijevale objektivne okolnosti. Bili su izvršeni i zahvati, koji možda i nisu bili neophodni s obzirom na važnost spomenika i stanje, u kojem se on nalazio, ali su bili potrebni bilo kao vježba stručnom osoblju zavoda bilo radi afirmacije zavoda na terenu.¹⁴

U Istri je jedan od najznačajnijih spomenika kulture Eufrazijeva bazilika u Poreču, građevina iz VI. st.¹⁵ s poznatim mozaikom u apsidama. U vrijeme rata bio je mozaik zaštićen nalijepljenim papirom i jutama, a ispred njega su bili postavljeni skela s vrećama pijeska i zid od kamena i armiranog betona. Drugi luk lijeve kolonade bio je poduprt posebnim zidom. Sve je to trebalo ukloniti, mozaike očistiti i glavnu apsidu vratiti u ranije stanje. Tom prilikom nisu nađene neke mramorne ploče sa sjedišta kora, ali je slučajno nađena ploča od oltarne pregrade, koja je prilikom jedne restauracije bila zamijenjena betonskom pločom. Isto tako trebalo je očistiti mozaike iz IV. st. u ostacima starije bazilike (Sv. Maura), koji kroz čitavo vrijeme rata nisu bili očišćeni od naslaga prljavštine i alga. U glavnoj ulici Poreča, u biv. Strada Grande Decumana, od mnogih oštećenih kuća popravljena je svega jedna

¹³ Mostra del restauro di monumenti e opere d'arte danneggiate dalla guerra nelle Tre Venezie, str. 128.

¹⁴ Pri sastavljanju ovog izvještaja služio sam se rukopisom kolegice prof. Ive Perčić, asistenta konzervatora K. z. u Rijeci, priređenim za štampu u saveznom časopisu (biltenu) zaštite.

¹⁵ La Basilica Eufrasiana di Parenzo. A cura di Bruno Molajoli, prefazione di Silvio Benco, rilievi di Umberto Piazza. G. Greppi editore — Parenzo 1940 — XVIII.

romanička iz XIII. st.¹⁶ i u nju je sada smještena lokalna zbirka, zapravo ostaci u ratu pogorjelog porečkog Gradskog muzeja. Zbog bombardiranja okoline ova kuća, koja sama nije bila teže pogođena, ostala je bez oslonca. Jedan se zid počeo rušiti, i taj je zid trebalo pregraditi, a zatim izmijeniti krovnu konstrukciju i čitavu zgradu iznutra urediti. U romaničkoj crkvi Sv. Elizeja u Draguču, u kojoj su nađene prije nepoznate romaničke zidne slikarije, postavljena je nova krovna konstrukcija i načinjen strop. Baš po zidnim slikarijama, koje završavaju bordurom, moglo se utvrditi, da je ova romanička građevina imala strop, i to, po nađenim tragovima, ožbukana. Nažalost, nije još uspjelo dovršiti popravak vanjskog zida, iz kojeg su izvađeni neukusni kasniji grobni spomenici. Taj zid je građen izmjeničnim slojevima kamena. U Sv. Lovreću Pazenatičkom zaštićene su gotičke freske u jednoj maloj kapeli kraj gradskih vratiju izoliranjem zidova susjedne cisterne. U istom je mjestu ponovo uspostavljen lapidarij zanimljivih kamenih fragmenata, dijelova unutrašnjosti (pluteja) ranosrednjovjekovne bazilike. U Pazinu su izvršeni popravci na krovu kaštela, koji je dva put oštećen od groma, a u Baratu je popravljen krov župne barokne crkve. Popravljeni su krovovi gotičke crkve Sv. Marije od Lakuća u Dva Grada, krov i predvorje gotičke crkvice Sv. Katarine u Savičenti (Svetičent) i krov romaničke crkve na groblju u Savičenti. U svim ovim crkvicama ima srednjovjekovnih romaničkih i gotičkih zidnih slikarija. U Veprincu, iznad Opatije, popravljen je teško oštećeni toranj barokne župne crkve.

U sporazumu sa zavodom, Arheološki muzej u Puli restaurirao je zidove Arene i rimskog kazališta u Puli. Taj muzej organizirao je i čišćenje iskopina rimske vile, gospodarskih zgrada i dviju ranokršćanskih bazilika na Brionskim otocima.

Na otoku Krku zavod je izvršio nekoliko radova. Prije svega popravak crkvice Sv. Donata kod Punta i Sv. Krševana kod Milohnića, koje su primjerci starohrvatske arhitekture na tom otoku.¹⁷ Dok je crkvice Sv. Krševana bila samo u trošnom stanju, napuklih zidova i oštećene kupole, popravak crkvice Sv. Donata bio je ozbiljan problem. Čitava kupola srušena je udarcem jednog povećeg kamena, koji je kod jedne eksplozije u blizini crkvice odbačen upravo na vrh kupole, gdje je oštetiio zaglavlje i tako urušio kupolu. Nova kupola sagrađena je od istog starog materijala i istom starom tehnikom, a prijelaz od starog zida na novi označen je u unutrašnjosti jednom crtom. Vrata su zatvorena rešetkom od kovanog željeza. Tako je spašena od potpune propasti ova zanimljiva crkvice, koja je već 1914. temeljito popravljena i kojoj su tada restaurirani neki dijelovi.¹⁸

Na malom otočiću Košljunu u zaljevu Punta izvršeni su popravci sredovječne obrambene kule samostana. Zidovi kapele u kuli su očišćeni, a sljubnice među kamenjem zapušene žbukom. Uklonjen je grob (navodno Katarine Frankopanke), koji je bio sastavljen od raznih ploča i postavljen na konzole u

¹⁶ Ranieri Mario Cossàr, *Parentium, Guida storica di Parenzo*, Parenzo 1926. str. 20.

¹⁷ Ljubo Karaman, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*, Zagreb 1930.

¹⁸ Mitteilungen der K. K. Zentral-Kommission für Denkmalpflege XIII. NR 9/10 -- III. Folge -- Wien, Sept. Okt. 1914, str. 226.

lijevom gornjem uglu, pa je taj dio stropa nadozidan; uklonjene su stepenice u gornji dio kule i postavljene nove iz hodnika, a veliki gotički prozor, koji je bio otkriven prilikom radova, otvoren je namjesto kasnijeg baroknog. Jedna grobna ploča bez natpisa i s grbom jelena (navodno obitelji, u koju se udala Katarina Frankopan) prenesena je u crkvu. U gradu Krku popravljena je četverouglasta kula, nekadašnji ulaz u grad, koja je bila unakažena neukusnim izlozima male kavane, a isto tako je popravljen zid romaničke crkve Sv. Kvirina. U Puntu je očišćen od kasnijih premaza lijepi barokni oltar u župnoj crkvi.

Na otoku Rabu započeo je Zavod radove u samom gradu Rabu i to na palači prozvanoj Knežev dvor (palači gradskih knezova), na palači Nimira, kojoj je vraćen originalni portal, svojevremeno odnesen na drugo mjesto, i na ruševinama ranoromaničke crkve Sv. Ivana. Svi ti radovi još uvijek traju. Gotička palača Knežev dvor bila je toliko oštećena, da su se zidovi nagnuli, i prijetila je opasnost iznenadnog urušenja, te je građevna vlast zahtijevala, da se palača sruši. Rušenje je provedeno, ali je prije obilježen svaki kamen oplata, pa je prilikom ponovnog podizanja stavljan opet na svoje mjesto. Zgrada je podignuta do I. kata. Manji radovi bili su izvršeni i u gradu Pagnu.

U Gorskom Kotaru su izvršeni manji radovi na dvoru Sušica kod Ravne Gore i temeljiti popravak starog grada u Brodu na Kupi. Nažalost, nije bilo moguće, da se ovoj građevini iz XVII. st.¹⁹ postavi drveni krov, kao što je bio u originalu, nego se moralo upotrebiti t. zv. biber-crijep. U Hrvatskom Primorju pristupilo se prije svega popravku teško oštećene gradine Trsat iznad Sušaka. Trsat je srednjovjekovni frankopanski grad, romantično obnovljen početkom XIX. st., kada je bio vlasništvo glasovitog Lavala Nugenta.²⁰ Zanimljiva je to građevina, više kao primjer romantičkog restauriranja srednjovjekovnih gradina nego kao sama srednjovjekovna fortifikaciona arhitektura. Postavljeni su drveni krovovi na kulama, obnovljena grobnica obitelji Nugent, ponovo podignuta pergola iza grobnice i djelomično učvršćeni zidovi. U Bakru su izvršeni nužni popravci jedne zanimljive srednjovjekovne kuće zvane »Turska kuća«.²¹ zatim je postavljen krov na kapeli na groblju te popravljen krov na kući Marochino, u kojoj je lokalna muzejska zbirka. U Kraljevići su teško oštećeni stari dvorovi.²² Novom dvoru, četverouglastoj građevini XVII. st., postavljen je krov, dok su veći radovi izvršeni na starom, kraj crkve. Prilikom radova otkriven je zid crkve od pravilnih klesanaca i tragovi jednog gotičkog ulaza. U Novom Vinodolu popravljen je krov i pročelje klasicističke palače s grbom biskupa Kabalina, a u župnoj crkvi je očišćena oltarna slika. Tvrđava Nehaj-grad kod Senja bila je vrlo teško oštećena miuranjem. Postavljen je spaljeni krov, učvršćeni su zidovi i uredeno dvorište. Tako je spašena od propasti ova lijepa fortifikaciona arhitektura XVI. stoljeća. Izvršen je i po-

¹⁹ Emilij Laszowski, *Gorski Kotar i Vinodol*. Zagreb 1923, str. 33. — *Aestimatio bonorum Zrin*. Frangep. (Urbar. et conscript.) u Drž. arhivu u Zagrebu.

²⁰ Emilij Laszowski, o. c., Zagreb 1923, str. 103. — Prof. Gjuro Szabo, *Sredonječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji*. Zagreb 1920, str. 176.

²¹ Emilij Laszowski, o. c., Zagreb 1923, str. 120.

²² Prof. Gjuro Szabo, o. c., Zagreb 1920, str. 182.

pravak oštećene i unakažene klasicističke palače zvane »Verein«²³ i započeto čišćenje ruševina kule »Lipica« ili »Salapanock«.²⁴ No najopsežniji radovi u Senju izvršeni su na katedrali.

Katedrala u Senju je pogođena avionskim bombama, koje su joj probile krov i prošle kroz pročelje. Gornji dio pročelja je bio srušen, a krov probijen na dva mjesta. Prilikom radova došlo se do zanimljivih otkrića. Prof. Gjuro Szabo zastupao je mišljenje, da katedrala potječe iz XVIII. stoljeća.²⁵ Međutim, ispod žbuke nađene su male slijepe arkade od cigle i zazidana rozeta, a motiv arkada ponavlja se i na drugoj strani građevine, kod svetišta. Moglo se ustanoviti, da na katedrali u Senju moramo razlikovati nekoliko građevnih faza, počevši od XII. stoljeća. Zbog toga je projektirana nova koncepcija pročelja, u kojoj su sačuvani elementi romaničke građevne faze. Čitavo pročelje (osim pročelja pokrajnjih lađa) obnovljeno je u cigli, male slijepe arkade restaurirane, rozeta otvorena, a sačuvan još stariji dio u kamenu s lijeve strane pročelja. U unutrašnjosti su uklonjeni svi neukusni ukrasi XIX. st., a na triumfalnom luku ostavljeni su otvoreni kameni dijelovi podnožja s ostacima polukapitela. Tako je crkva dobila sasvim novi izgled, originalan i mnogo vredniji od prijašnjeg.

Restauratorska radionica Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu pomogla je Konzervatorskom zavodu u Rijeci u izvršavanju zadatka zaštite i konzerviranja spomenika kulture. Dok je Zavod sam izvršio manje radove čišćenja i konzerviranja slika i plastike (u Novom Vinodolu, u Puntuu na otoku Krku, u Muzeju Hrvatskog Primorja u Rijeci itd.), ta je radionica preuzela na konzerviranje poznatu sliku iz Bribira »Pranje nogu«, koja se pripisuje J. Palmi ml., zatim teško oštećenu palu Bartolomea Vivarinija iz Velog Lošinja, vrijedne plastike iz Boljunskog Polja, jedan oslikan oltar, rad istarskog majstora XVI. st. Antuna iz Padove (Kašćerge), a u novije vrijeme poduzela je popravak zidnih slikarija iz XV. st. u Lindaru kod Pazina, a na zidnim slikarijama Vincenca iz Kastva u Bernu (konac XV. st.) popravila oštećenja, koja su izvršena grubim postupkom prilikom posljednjih kopiranja.

Navedeni radovi Konzervatorskog zavoda u Rijeci djelomično su popravili teško stanje spomenika na području Istre, Hrvatskog Primorja i Gorskog Kotara. Međutim, još uvijek prijete mnogim spomenicima svakodnevna opasnost, da zauvijek propadnu. Jedan od takvih spomenika je kasnogotička katedrala u Osoru, navodno rad našeg majstora Jurja Dabnatina²⁶ iz konca XV. st. I ona je pogođena avionskim bombama u posljednjim danima rata, pa stoji bez krova i s probijenim i nagutim pročeljem. Zavod je uspio samo privremeno učvrstiti pročelja zalijevanjem pukotina cementom, da vlaga ne prodre u zid, i da smrzavica ne izvrši razaranje. Jednako je tako težak slučaj zgrade Kneževa dvora u Rabu, koji stoji sagrađen do prvog kata. U Poreču i Puli stoje pred rušenjem oštećene i napuštene gotičke palače XV. i XVI. st. Nedaleko Raba u Supetarskoj Dragi je oštećena crkva građena u vrijeme narodnih vla-

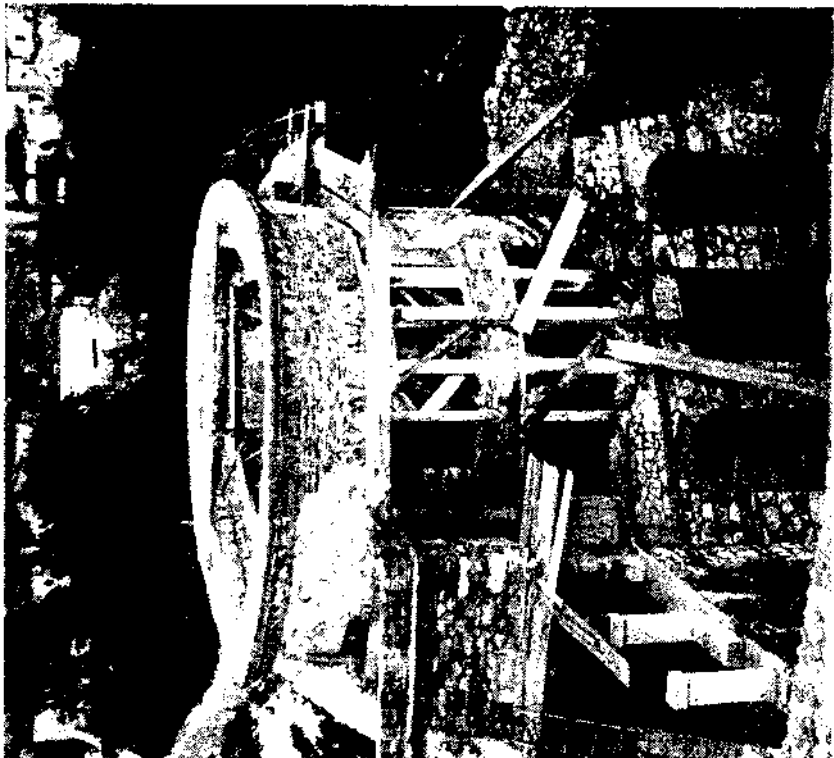
²³ Gjuro Szabo, *Arhitektura grada Senja*. (Senj — Hrvatski kulturni spomenici. Izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1940) str. 46.

²⁴ P. T., Senj — Hrvatski kulturni spomenici, o. c., bilješka 64, str. 66 i 67.

²⁵ Gjuro Szabo, *Arhitektura grada Senja*, o. c., str. 41.

²⁶ Jackson, *Dalmatia, the Quarnero and Istria*. Oxford 1887.

TABLA I



Trsat — radovi na popravku kule 1947.



Butoniga — Romanička crkva sa fresko slikama, oštećena od Nijemaca.

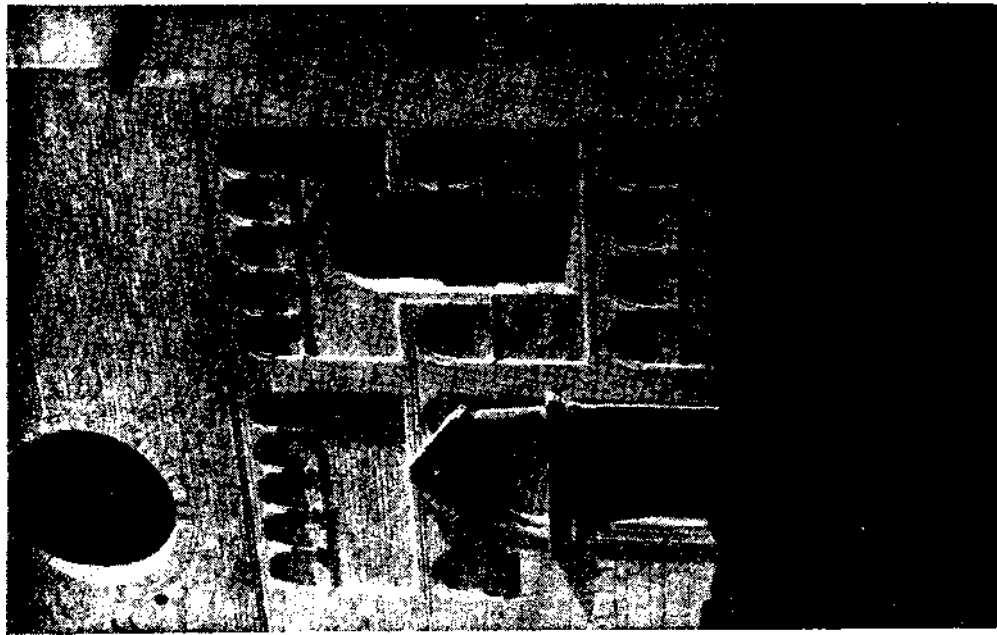


Tranja — zidne slikaršije XV. st.



Osor — ošlećeno pročelje katedrale iz konca XV. st.

TABLA III



Senj — Katedrala. Romaničko pročelje otkriveno i rekonstruirano 1949.

dara,²⁷ zanimljiv primjerak gradnje naših domaćih majstora u oblicima rane romanike. U Zminju prijeto opasnost da se sruši strop župne crkve, uz koju je kapela sa zidnim slikarijama iz XV. st.²⁸ I još mnogo drugih objekata u raznim mjestima oštećeno je što zubom vremena što direktnim razaranjem u proteklom ratu.

Prve godine rada Konzervatorskog zavoda u Rijeci obilježene su pretežnim dijelom t. zv. operativnim konzervatorskim radom — popravcima oštećenih spomenika. Ta usmjerenost bila je uslovljena stanjem spomenika u ovim krajevima. U proteklom ratu spomenici Istre i Hrvatskog Primorja pretrpjeli su znatna oštećenja, znatna i brojem oštećenih spomenika i po tome, koliko su oštećeni. Ukoliko nisu bili oštećeni, bili su izloženi opasnosti propadanja uslijed nebrige i nedostatka konzervatorske službe tokom rata, a naročito 1943.—1945. I afirmiranje naše konzervatorske službe u ovim krajevima uslovljeno je uspješnim i brojnim konzervatorskim zahvatima, koji će spasiti od propasti spomenike našeg kulturnog naslijeđa. U godini 1950.²⁹ nastavljeni su radovi na spomenicima, i to u prvom redu oni radovi, koji su započeti prijašnjih godina, a koje je trebalo i bilo je moguće nastaviti (s obzirom na razne okolnosti i radne mogućnosti) i proširiti ih od nužnih zaštitnih radova na opsežnije konzervatorske zahvate. To ne znači, da je sva djelatnost zavoda bila samo ta konzervatorska operativa. U okviru svojih potreba i mogućnosti zavod je vršio istraživanja svoga područja, jer je poznavanje spomenika nužni preduvjet za izvođenje uspješnih konzervatorskih zahvata.

Tako su nastavljeni radovi iskapanja, čišćenja i konzerviranja ostataka crkve Sv. Ivana u Rabu. Prilikom ovih radova pronađeni su na više mjesta i u dva sloja ostaci mozaika, koji je D. Frey-u bio poznat uglavnom u srednjoj lađi i na početku deambulatorija.³⁰ Ovi i drugi nalazi zahtijevaju opsežniji izvještaj o tom objektu, nego što se može dati u okviru ovog članka. U istom gradu uređeno je dvorište nekadašnje palače obitelji Nimira s time, da se pod arkade toga dvorišta smjesti lokalni lapidarij. U Senju su dovršeni radovi na katedrali, a započeto je čišćenje ruševina palače obitelji Carina. Ova palača je poznata po masivnom portalu s maskeronom u vrhu. Pogodena je avionskom bombom, tako da joj je potpuno uništen krov, a unutrašnjost izgorila. U Krku su gotovo sasvim završeni radovi na romaničkoj crkvi Sv. Kvirina. To je primjer proširenja zaštitnih radova, jer je u godini 1948. prvo popravljen desni zid, probijen topovskim metkom, a kasnije je izvršeno skidanje trošne vlažne žbuke sa kamene oplote u unutrašnjosti. U Novom Vinodolu je zavod dao izvršiti manje nužne popravke kuće Mrzljak, zanimljive barokne građevine.

²⁷ Ljubo Karaman, o. c., str. 65. — Dagobert Frey, *S. Giovanni Battista in Arbe*. Jahrbuch des Kunsthistorischen Institutes der K. K. Zentral-Kommission für Denkmalpflege V, Wien 1911, str. 79/80.

²⁸ Antonio Morassi, *Antica pittura popolare nell'Istria*. (Le vie d'Italia XXX, 1924, str. 1070) — Ljubo Karaman, *O srednjovjekovnoj umjetnosti Istre*. (Historijski zbornik II, broj 1—4, Zagreb 1949.)

²⁹ Ovaj izvještaj bio je završen radovima Konzervatorskog zavoda u Rijeci do konca godine 1949. Naknadno je uredništvo zatražilo izvještaj o radovima u godini 1950., pa taj izvještaj objavljujemo u nastavku članka.

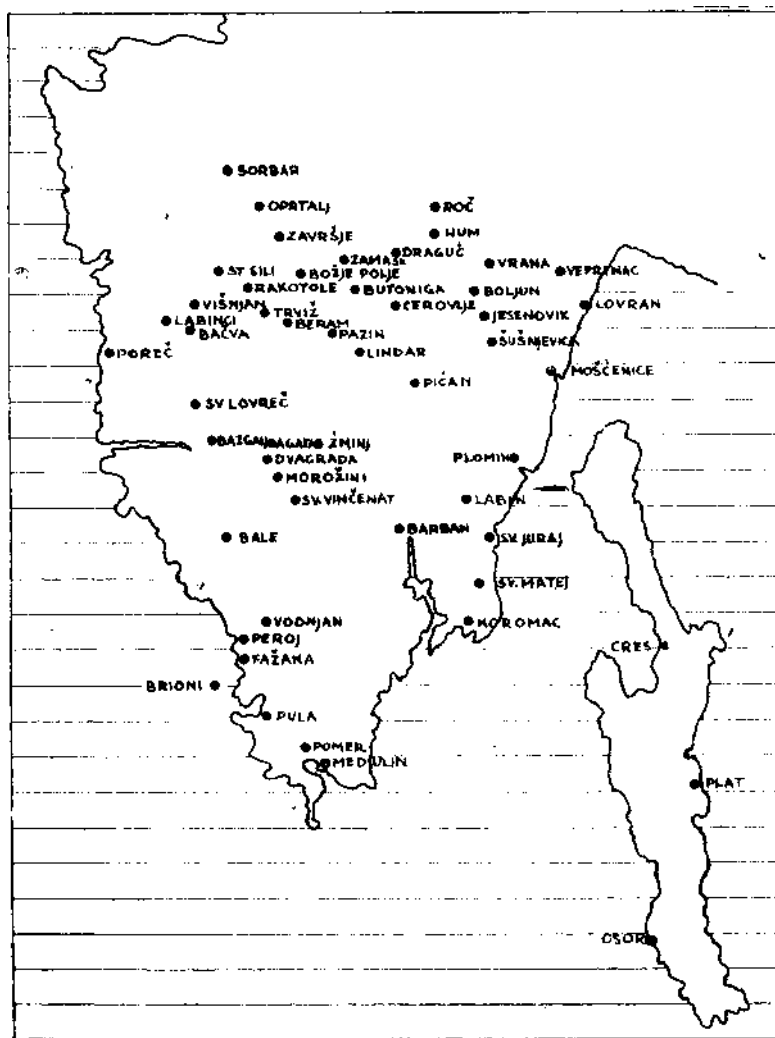
³⁰ Dagobert Frey: *S. Giovanni Battista in Arbe*. (Jahrbuch des Kunsthistorischen Institutes der K. K. Zentral-Kommission für Denkmalpflege, Band V — 1911, Wien 1911.)

čiji temelji datiraju iz XVII. stoljeća, ali joj je pročelje sasvim kasnobarokno. U prizemlju zgrade bit će smještena lokalna muzejska zbirka. U Kraljevici su nastavljene radovi na starom kaštelu, i to na baroknom dijelu. Loše vrijeme pri svršetku godine omelo je izvršenje nekih nužnih korektura prošlogodišnjih konzervatorskih zahvata, naročito žbukanja zvonika crkve u sklopu čitave zgrade. U Rijeci su započeli konzervatorski radovi na crkvi Sv. Jeronima, barokiziranoj gotičkoj građevini iz XIV. ili XV. stoljeća. Ova zanimljiva crkva i ostaci bivšeg augustinskog samostana uz nju kriju nekoliko lijepih elemenata gotike. U svetištu crkve zazidani su visoki gotički prozori, a u kapelama samostana su tragovi srednjovjekovnih zidnih slikarija. U Rijeci je također izvršen popravak krova i tambura kupole stolne (nekada jezuitske) crkve Sv. Vida, barokne građevine XVII. stoljeća, koja je građena po uzoru na crkvu Santa Maria della Salute u Veneciji. U Poreču je popravljen krov (među ostalim i postavljen gromobran) na Eufrazijevoj bazilici, a započeli su neki radovi, poduzeti radi zaštite vrlo ugroženog mozaika u ostacima bazilike iz IV. stoljeća (Sv. Mavar). U Puli su obnovljeni prozori, očišćen portal i popravljen krov na gotičkoj crkvi Sv. Franje, a isto je tako popravljen krov i zidovi ranokršćanske crkvice Sv. Marije, preostatka velike bazilike iz VI. stoljeća, čiji se temelji kriju još u ruševinama okolnih kuća. Arheološki muzej u Puli je vršio konzervatorske radove na Augustovu hramu, amfiteatru, srednjovjekovnom kaštelu i rimskom kazalištu pod kaštelom.

Nažalost ni ove godine nije bilo moguće pristupiti nužnim i zanimljivim konzervatorskim zahvatima (pa čak ni nužnim osiguranjima) na teško oštećenim gotičkim i baroknim palačama u Poreču, kao ni prijeko potrebnom nastavku radova na kasnogotičkoj katedrali u Osoru, palači gradskih knezova (Knežev dvor) u Rabu i ranoromaničkoj crkvi Sv. Petra u Supetarskoj Dragi na otoku Rabu.

Međutim je zavod osim nužnih popravaka izvršio i nekoliko terenskih ispitivanja, iskapanja i snimanja zanimljivih objekata. Kao što je prijašnjih godina iskapao ruševine zanimljive ranokršćanske bazilike kod Omišlja, da se utvrdi pripadnost tipu većine ranokršćanskih bazilika V. i VI. stoljeća u ovom kraju, tako je ove godine istraživao već spomenute ruševine crkve Sv. Ivana u Rabu. Srednjovjekovno zidno slikarstvo iz vremena romanike i gotike u Istri, slučajevi jakog retardiranja gotičke arhitekture do u kasno XVII. stoljeće na otoku Krku i sjevernom dijelu Hrvatskog Primorja, kao i zanimljiva drvena gotička plastika, koja je u osobito velikom broju nađena na kvarnerskim otocima, predmeti su čestog ispitivanja prilikom izlaska na teren. Brojno stanje stručnog osoblja zavoda (svoga dva historičara umjetnosti) nije dozvoljavalo da se poduzmu potrebna duža putovanja u svrhu istraživanja terena (kao što to mogu poduzimati ostali zavodi), nego se naučno-istraživačka djelatnost vezala uz operativne radove i u mnogo čemu je od tih radova i zavisila. No taj rad nije ni izdaleka završen, tako da se ne mogu publicirati rezultati toga rada na materijalu vrlo važnom za proučavanje umjetničke djelatnosti u ovim krajevima. U istraživanju rustikalne gotičke arhitekture u Istri i Hrvatskom Primorju, koja se u svojim osebnim oblicima javlja oko god. 1400., zavod je za sada izvršio samo arhitektonska snimanja pojedinih zanimljivih objekata. Najopsežniji rad na snimanju spomenika arhitekture izvršen je u

Pagu, gdje je pokušano da se snime skoro svi važniji objekti u ovom urbanistički vrlo zanimljivom gradu. Arhitektonska snimanja i arheološka istraživanja zavoda u Rabu, Pagu, Šetnju, Novom Vinodolu i Bakru vršili su tokom ljeta i jeseni studenti arhitekture i historije umjetnosti pod vodstvom svojih nastavnika (ing. A. Mohorovičića i prof. M. Preloga) i konzervatora zavoda.



Nalazišta srednjovjekovnog zidnog slikarstva u Istri

U godini 1951. rad zavoda nastavlja se istim smjerom operativne i naučno istraživačke djelatnosti. Rad na popravku spomenika bit će usredotočen u Puli, eventualno i u srednjoj Istri, gdje bi trebalo na više mjesta izvršiti zaštitu srednjovjekovnih zidnih slikarija, a u Hrvatskom Primorju samo u Rijeci i Senju. Arhitektonska snimanja i istraživanja spomenika srednjovjekovne arhitekture vršit će se i opet uz pomoć studenata arhitekture i historije umjetnosti, i to, vjerojatno, u Poreču i Senju — gradovina, u kojima su spomenici našeg kulturnog naslijeđa najviše oštećeni u posljednjem ratu.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K



GODINA IV

1951

BROJ 1-4

NAKLADA „ŠKOLSKA KNJIGA“ / ZAGREB

R E D A K C I O N I O D B O R

VLADIMIR BABIĆ
MIROSLAV BRANT
GRGA GAMULIN
MARKO KOSTRENČIĆ
JAROSLAV ŠIDAK

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

JAROSLAV ŠIDAK

I Z D A J E
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
Z A G R E B